

KALAD
Peipsis
&
KALURID
Peipsil

PEIPSI TEEJUHT

Kümme kohta, kuhu minna

Vasknarva

Vasknarva asub Eesti ja Venemaa piirijõe Narva vasakul kaldal. Arhitektuurilt on see tüüpiline peipsi-venelaste tänavküla. Siin on 14.–15. sajandi pärinevad ordu- ja linnuse varemed ning prohvet Eelija õigeusu kirik koos hiljuti asutatud kloostriga.

Vasknarva õigeusu kirik

Kauksi ja Rannapungerja

Kauksi maastikku ilmestavad Peipsi rannaastangud, kuni 20 m kõrgused laulvate liivadega luited ning neid kattev männik. Rannapungerja jõgi ning seda ümbritsev mets pakuvad hulgaliselt kauneid vaateid.

Mustvee

Mustvee linna piirkonnas on läbi aegade tegeletud kalapüügiga. Linna vaatamisväärsused on neli kirikut (õigeusu, luteri, vanausuliste ja ainuusuliste kirik). Koduloomuuseumis on väljapanek linna ajaloost ja vanausuliste elust-olust.

Kallaste

Kallaste väikelinn paikneb umbes 2 km ulatuses järve liivakivist kaldajärsakul, mille kõrgus on kuni 8 meetrit. Siin asub Peipsi linnutihedaim kaldalõik, kus paarisaja meetri pikkusel liivakivi-paljandil pesitseb Eesti suurim kaldapääsukeste koloonia.

Kallaste liivakivi paljand

Kolkja, Kasepää ja Varnja

Vene vanausuliste kogukonnale on omane elada kilomeetreid pikkades tänavkülades. Tänavaa ääres paiknevad majad on omapärase arhitektuuriga: ühe katuse all on elu- ja abiruumid ning laut. Järv annab külarahvale kala ning peenramaa sibula- ja juurviljasaagi. Suvine vaatamisväärsus on pikad ja sirged käsitsi kaevatud sibulapeenrad, sügisel suured sibulakuhjad.

Peipsi järve pindala 3555 km²
 sh Suurjärv 2611 km²
 Lämmijärv 236 km²
 Pihkva järv 708 km²
 sh Eestimaal 44%
 Venemaal 56%
 kogupikkus 152 km
 laius 47 km

keskmine sügavus 7,1 m
 suurim sügavus 15,3 m
 keskmine veehulk 25 km³
 saarte arv 35
 järve suubub 237 jõge või oja
 sh Eestis 41
 suurim suubuv jõgi Velikaja jõgi

Nina

Nina on piirkonna vanimaid kalurikülasid. Pilku köidab järve suubuv kiviseljak, mida rahvasuus kutsutakse Kalevipoja sillaks. Siin asuvad tähelepanuväärne klassitsistlikus stiilis Jumalaema Kaitsmise õigeusu kirik ning tuletorn.

Piirissaar

Piirissaar on arhailise elulaadiga omapärane etnilis-kultuuriline piirkond, kus elavad peamiselt vanausulised. Kogu saar on maastikukaitseala ning eriti huvipakkuv konnade ja lindude rohkuse ning liigirikkuse poolest. Saarel on ka väike vanausuliste kirik.

Emajõe Suursoo ja Praaga

Emajõe Suursoo on suuruselt viies soostik Eestis ning rahvusvahelise tähtsusega linnuala. Piirkonnas on 80 soosaart ning kaheksa tumedaveelist järve, suurimad neist Koosa, Kalli ja Leegu. Valdav osa alast on peamiselt lagesoo.

Praaga on omapärane asula, kuhu pääseb vaid veeteed pidi. Sagedaste veetõusude tõttu on hooned rajatud vaiale ning majapidamisi ühendavad postidele toetuvad laudteed.

Peipsi on suur kui meri

Peipsi on pindalalt neljas järv Euroopas. Tema keskelt kokku pitsitatud kuju võimaldab jagada veepeegli kolmeks: põhjapoolne lai osa on Peipsi järv kitsamas mõttes ehk Suurjärv, lõunapoolne lai osa on Pihkva järv ning neid kahte ühendavat kitsust tuntakse Lämmijärvena (vt kaarti esikaane pöördel).

Peipsi on sadade miljonite kalade kodu. Peipsis ja temasse suubuvate jõgede alamjooksudel on teada üks söörsuu- ja 36 kalaliiki (vt tabelit). Poolteist sajandit tagasi ujusid siin ka latika lähisugulastest abakalad, kes on nüüdseks kadunud.

Osa Peipsi kaladest ei ela järves pidevalt. Jõeforell ja harjus veedavad suurema osa ajast jõgedes, kust tulevad järve vaid ajutiselt. Vimb ja tõugjas elavad järves, kuid koevad eranditult jõgedes. Üks osa haug ja latikaid eelistab kudededa järves, teine osa jõgedes. Jõekoelmutele jõudmiseks läbitakse pikki vahemaid, mis võivad küündida sadade kilomeetriteni.

Looduslikelt eeldustelt on Peipsi latika- ja kohajärv. Aga siinsed elutingimused sobivad hästi ka särjele, ahvenale, haugile ja kiisale. Peipsi tinti on olnud periooditi palju, ent viimastel aastatel on tema arvukus tugevalt vähenenud.

Inimese toidulauale jõuavad nüüdse Peipsi vetest kõige sagedamini ahven, koha ja latikas. Ent ajad on olnud muutlikud. 1930. aastatel moodustas üle poole kogusaagist hoopis Peipsi tint ja 1980. aastail oli siin erakordselt hinnatud töönduskala räabis.

Tänu rikkalikele kalavarudele on kalapüük olnud Peipsi rannarahvale oluline elatusallikas. Siinsetes kalurikülades tuntakse kalade elu peensusi ning kohalikke kalapüügiriisti ja -viise.

Põnevaid fakte Peipsi kalade kohta

Peipsi kalade seas on priskeimad sägad: 1935. aasta 10. augustil püütud säga oli 2,1 meetrit pikk ja kaalus 56 kilo. Selle rekordsäga vanus on jäänud saladuseks. Küll aga on teada, et sägad võivad elada isegi 80-aastaseks.

Säga – *Silurus glanis*

Meie suurima järve kõige pisemad kalad on luukaritsad, kel pikkust vaid kuni 7 sentimeetrit ja kes kaaluvad kuni 3 grammi.

Luukarits – *Pungitius pungitius*

Viimaste aastakümnetega on kõige rohkem suurenenud koha asurkond: praegune väljapüük ületab 1970. aastate oma sada korda.

Koha – *Sander lucioperca*

Peipsi siig on endemne, looduslikult ainult Peipsit ja sellega seotud veekogusid asustav (alam)liik. Koduselt Peipsi järvelt on ta saanud nime ja siit on teda asustatud ka mujale maailma.

Peipsi siig – *Coregonus lavaretus maraenoides*

Peipsi tint pole seotud vaid Peipsi järvega, ta elab looduslikult mujalgi Euroopa siseveekogudes. Samas on just see kala olnud aegade jooksul oluline Peipsi rannarahva elus. Ta on pika aja jooksul olnud järve arvukaim kalaliik.

Peipsi tint – *Osmerus eperlanus eperlanus*

Rääbist peetakse Peipsi visiitkaardiks hoolimata sellest, et tänapäeval on ta siin üpris haruldane. Nii nagu nüüd käiakse Peipsi rannas sibulat ostmas, peatusid eelmise sajandi kaheksakümnendail aastail ekskursioonid siin, et nõutada rääbist.

Rääbis – *Coregonus albula*

Peipsi kaladest on kaitse all kuus liiki: harjus, tõugjas, säga, hink, vingerjas ja võldas.

Tõugjas – *Aspius aspius*

Vingerjas – *Misgurnus fossilis*

Hink – *Cobitis taenia*

Peipsis elavate kalade leidumissagedus 2011. aastal

° juhukülgeline / * vähearvukas / ** tavaline / *** rohke

LIIK / LEIDUMISSAGEDUS	Rünt <i>Gobio gobio</i> *
Ojasilm <i>Lampetra planeri</i> °	Viidikas <i>Alburnus alburnus</i> **
Jõeforell <i>Salmo trutta fario</i> °	Tippviidikas <i>Alburnoides bipunctatus</i> °
Rääbis <i>Coregonus albula</i> *	Latikas <i>Abramis brama</i> ***
Peipsi siig <i>Coregonus lavaretus maraenoides</i> *	Nurg <i>Blicca bjoerkna</i> **
Harjus <i>Thymallus thymallus</i> *	Vimb <i>Vimba vimba</i> *
Peipsi tint <i>Osmerus eperlanus eperlanus</i> *	Koger <i>Carassius carassius</i> **
Haug <i>Esox lucius</i> ***	Hõbekoger <i>Carassius gibelio</i> *
Angerjas <i>Anguilla anguilla</i> *	Hink <i>Cobitis taenia</i> *
Karpkala <i>Cyprinus carpio</i> *	Vingerjas <i>Misgurnus fossilis</i> *
Särg <i>Rutilus rutilus</i> ***	Trulling <i>Barbatula barbatula</i> *
Roosärg <i>Scardinius erythrophthalmus</i> **	Säga <i>Silurus glanis</i> *
Teib <i>Leuciscus leuciscus</i> *	Luts <i>Lota lota</i> **
Säinas <i>Leuciscus idus</i> **	Ogalk <i>Gasterosteus aculeatus</i> °
Turb <i>Leuciscus cephalus</i> *	Luukarits <i>Pungitus pungitus</i> *
Tõugjas <i>Aspius aspius</i> *	Ahven <i>Perca fluviatilis</i> ***
Lepamaim <i>Phoxinus phoxinus</i> *	Koha <i>Sander lucioperca</i> ***
Mudamaim <i>Leucaspis deloneatus</i> *	Kiisk <i>Gymnocephalus cernuus</i> ***
Linask <i>Tinca tinca</i> **	Võldas <i>Cottus gobio</i> °

Kalade püüginumbrid

Peipsi kalasaak on aastakümnetega tublisti muutunud, see omakorda peegeldab muutusi nii kalaliikide arvukuses kui ka inimeste maitse-eelistustes.

Kaheksakümne aasta jooksul kogutud andmed näitavad kalasaakide suuri kõikumisi ja kogusaagi vähenemist viimastel kümnenditel (vt joonis lk 8). Liigiti on saagid muutunud erinevalt. Kui näiteks latika, haugi ja ahvena väljapüük on olnud enam-vähem muutumatu, siis mitme kalaliigi arvukuses on

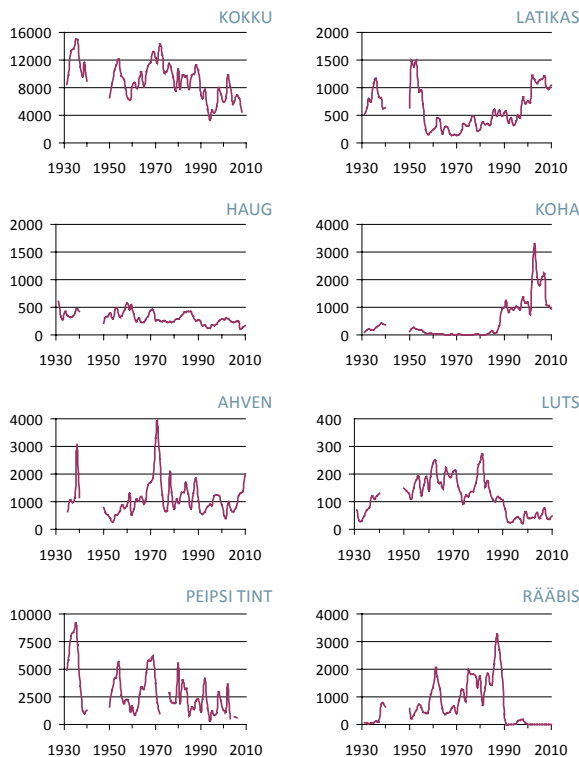
Koha väljapüük on viimase aastakümne jooksul kasvanud

toimunud järske nihkeid. Näiteks möödunud sajandi teisel poolel suurenes koha arvukus samal ajal kui rääbisevarud kahanesid.

Kalade püüginumbrid peegeldavad mingil määral ka inimeste maitse-eelistusi. Peipsi järvel on sajandite vältel püütud suures koguses väikest parvekala tinti. Tänapäeval on tint ja temast veelgi enam kiiski taandunud meie toidumenüüs õige tagasihoidlikule kohale. Praegused lemmikud on kindlalt koha, ahven, rääbis, haug, särg, latikas, siig ja luts.

Võrtsjärve linnoloogia-jaama kalauurijad Peipsil 2003

Peipsi järve ametlikud kalasaagid tonnides aastatel 1931–2010

Kuigi Peipsi valgalale on lisandunud uusi veepuhustusjaamu, jõuab järve hinnanguliselt üle 700 t fosforit ja rohkem kui 16 000 t lämmastikku aastas. Ent eutrofeerumine pole ainus põhjus, mis järve kalastikku mõjutab. Rääbisele näiteks ei sobi soojad jäävaesed talved, sest nende mari on jää all paremini kaitstud.

Kunagise 30 tuhande tonnise aastapüügiga võrreldes tuleb tänapäeva kaluritel leppida vähemaga. Peipsi kalavarude kahanemise põhjuste hulgas seisab paraku esikohal inimõju – nii otsene kui ka kaudne.

Kalastus läbi aegade

Peipsil on kala püütud järve ranniku asustamisest saadik. Enne alaliste külade teket olid siin kalurite ajutised onnid ja peatuspaigad.

14.–15. sajandil tekkisid esimesed alalised külad, kus kalapüük oli peamine tegevusala. Hakkas kujunema eesti-vene segaasustus.

16.–17. sajandil oli Pihkva järve tähtsaim kalastusharu tindipüük. Venelastel oli kalapüük sageli ainus sissetulekuallikas, millele vaid vähesel määral lisandus käsitöö ja kaubitsemine. Eestlased tegelesid suuremal või vähemal määral ka maaviljelusega, kusjuures Pihkva järve äärsed setud eelistasid osta kala venelastest naabritelt.

19. sajandi algupoolel hakkasid peamiselt vene päritolu kaupmehed kala kokku ostma ja toimetasid selle edasi nii Eesti suurematesse linnadesse kui ka Riiga, Peterburi, Pihkvasse ja mujalegi.

1851–1852 toimusid esimesed teaduslikud ekspeditsioonid Peipsi kalade ja kalanduse uurimiseks. Neid korraldas Venemaa Riigivarade Ministeerium eesotsas akadeemik Karl Ernst von Baeriga.

Kalastus Peipsi jääl 1927. ja 2002. aastal

1859. aastal kin-
nitati "Määrused
kalapüügi piira-
miseks Peipsi ja
Pihkva järves".
See oli Eesti alal
esimene kalakait-
seseadus.

Kalurite paadid Kallaste lähedal rannal 1924

1865. aastal
jõustunud Balti
eraseduse järgi oli avalikes vetes, sh Peipsil, kalapüük
vaba. Kuid kehtisid teatud piirangud, mis andsid põhjust
ka salapüügiks.

19. sajandi lõpul hakati kasutama rüsaid, eeskujuks
Laadogal nähtud venelaste
püügivahendid. Rüsa kui tõhus
ja vähem tööjõudu nõudev püü-
nis tõrjus välja suurnooda, mis
jäi püsima peamiselt jääalusel
kalapüügil. Nii võttis kalapüük
töendusliku iseloomu. Levisid
ettevõtlus, palgatöö ja artelli tüüpi
püügimeeskonnad.

Peipsi kalur õngitsemas 1924

20. sajandi esimesel poolel kalas-
tati Peipsil endiselt aerupaati-
dega, mootorpaate liikus siin
haruharva.

1950. aastatel hakati Peipsil merekalamise eeskujul ka-
sutama ka traalnoota. Kuid noorkalade kiire väljapüügi
tõttu keelustati see juba 1956. aastal. Peipsi suurimaks
püüniseks jäi mutt ehk põhjanoot, mida veetakse suure
vintsiga varustatud mootorpaadi abil.

Pärast Eesti taasiseseisvumist 1991. aastal taastus ka
eraviisiline väikepüük. See tegevusala on järveäärsete
inimeste elus
olulisel kohal ka
praegu.

Tänapäeval
jõuab igal aastal
Peipsi järvest ini-
meste toidulaua-
le kuni 10 000
tonni kala, um-
bes poole sellest

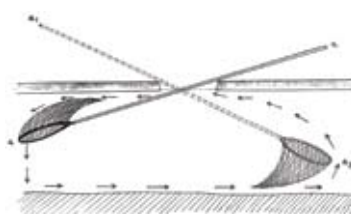
Põhjanooda ehk muti vedu Peipsil 1931

püüavad eestlased ja teise poole venelased. Suurema
osa kalasaagist püüavad kutselised kalurid võrkude,
mõrdade ja muttidega. Harrastuspüüdjal on olulisem
osa vaid talvel.

Peipsi kalamehesõnastik

Kahvapüük

Kahva ehk kahaga püüti kärede pakase ajal, mil jää
oli sedavõrd paks, et kalad kogunesid raiutud augu
kohale hingama. Sellist püügiviisi harrastati eriti seal,
kus järv kippus ummuksisse jääma. Püügiks tarvitati
pikavarrelist kitseneva põhjaga kahva. See aeti läbi
jääaugu jää alla, suu
allapoole, liigutati siis
põhjani ja tõmmati
sümmeetriliselt teise-
le poole, nii et kah-
vasuu pöördus jälle
üles. Sellest asendist
triiviti kahv augu
kaudu tagasi jääle.

Kahvapüük talvel

Kevadpüük

Kevadpüük kestab jääminekust jaanipäevani. Tinglikult
tähistab selle algust paastumaarjapäev, 25. märts. Siis
süüakse ära viimased soolakalad, et teha ruumi värsketele
saagile.

Kere

Kere ehk keri on olnud ajutine kalameheonn talvel ka-
lastamiseks. Kere oli ilma põrandata: selle asemel laotati
maha lahtised õled või lauad. Keres oli kindlasti ka ahi
või tulease. Viimasel juhul korstnat polnud, suits väljus
uksest. Jäälle viimiseks pandi kere alla jalased või tõsteti
onn kalurireele.

Korup

Suur lauast või puukoorest kerega kalaregi, millega käidi
vanasti peamiselt tindipüügil.

Kuivatamine

Peipsi rannarahvaste seas laialt levinud kalade konserveerimise viis. Värsked kalad puhastatakse ja pannakse mõneks päevaks soolduma. Seejärel nõrutatakse neid vilus ja

asetatakse pärast tahenemist kuivama. Kõige sagedamini on kuivatatud latikaid, särge, hauge, ahvenaid ja tinti. Viimast kuivatati vanasti rannamaadel nagu heina: piskesed kalad seisis laiali laotatult päikese ja tuule käes, kuni need lõpuks rehadega hunnikutesse riisuti.

Särgede kuivatamine Pedaspää rannas 2003

Kummijuku

Moderne motoriseeritud sõiduk Peipsi jääl liikumiseks. Väga suured õhukummidega rattad ei lase kummijukul põhja vajuda ka juhul, kui see satub avavette. Et kummijukusid valmistatakse käsitööna, siis võivad need olla väga omanäolised.

Sõit kummijukul ehk karakatitsal

Lootsik

Lootsik ehk küna on lamedapõhjaline veesõiduk kalastamiseks jõesuudmeis ja järveluhtadel. Istmelaudu sel pole, sõidetakse püsti seistes. Sõutakse ühe aeruga või siis lükatakse edasi veekogu põhjast tõugates.

Lutumänd

Lutumänd on söödata õng, millega on talvisel kudemisajal püütud jääaugust lutsu. Õnge moodustavad 6–12 radiaalset raudharu, mille teravad otsad on keeratud ülespidi. Kui nõõri või pika puust varre otsa pandud mända jääaugus üles-alla liigutada, hakkavad

õnge külge kinnitatud metallitüki-kesed helisema, meelitades niiviisi kala ligi. Samalaadne püügiriist on olnud kasutusel ka ida pool ja Skandinaavias. Tänapäeval on kudemisaegne lutsupüük keelatud.

Lutumänd

Mutt

Mutt ehk mutnik on eriline lühikeste võrktiibadega põhjanoot, mille tiibade pikenduseks on õletuustidest ja võrgurabalatest valmistatud köied. Selliste köistiibade lohisemisel mööda põhja tõmmatakse üles muda, mis lööb omakorda liikvele põhjakalu. Mutt-nootadega on püütud nii suvel kui ka talvel. Kasutusel ka tänapäeval.

Peipsi vene

Peipsi vene on Peipsile iseloomulik paat, mille päraosa lõpeb järsult püstaka tohupakuga ja mille ninas asub iseloomulik ülespoole kaarduv tääv.

Põrutamine

Põrutamine ehk põksul käimine ehk ka välsul käimine oli eriline püügiviis noore läbipaistva jää ajal, mil üritati tabada esmajoones haugi ja lutsu. Kalad põrutati uimaseks põrutamisnuia ehk välsu abil või ka kirvesilma või kiviga vastu jääd lüües. Hiljem raiuti jäässe auk, et saak kätte saada. Põrutamisega tegelesid peamiselt poisikesed ja vanad mehed – see oli pigem ajaviiteline kalapüügiviis.

Sikuska

Sikuska ehk sikuti on söödata õng, millele iseloomulik kõver käepide on välja kujunenud just Peipsi kandis. Sikuskaga püütakse eelkõige jääaugust siiga, ahvenat ja muid suuremaid kalu. Aga see sobib püügiks ka jäävabal ajal.

Kalamehed sikuskapüügil Mustvee lähistel 2001

Silmusepüük

Mänguline kalapüük jooksva sõlmega jõhvist silmuse abil, mis tuli nihutada vees oleskleva kala seljauime ümber. Siis tõmmati silmus järsu nõksuga kinni ning kala sama hooga ka kaldale. Tänapäeval ei kuulu see lubatud püügivõtete hulka.

Tulusel käimine

Tulusel käimine ehk tuledega käimine on öine ahingupüük, mida on harrastatud mitmel pool maailmas, sealhulgas ka Peipsil. Püügile mindi künaga, kõige sagedamini püüti luhtadel haugide kevadise kudemise ajal. Valgustuseks tehti varasematel aegadel tohust või männitõrvastest lahtine tuli tooserauale, hiljem põletati ka petrooliumi tooselatarnas. Ahingupüük kui röövpüük keelustati juba 1920. aastal.

Tooseraud ja -latern

Ahing

Vibuõng

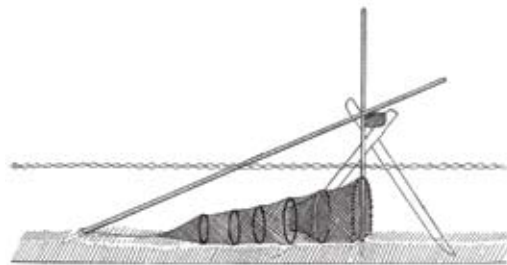
Vibuõng koosneb konksust, nõörist ja vibust. Varasemal ajal tehti konksud traadist või ka luust, nõör keerutati jõhvistest, linast või kanepist.

Vörkmõrd

Tänapäevani kasutatav vörkpüünis – pikk, kitse- neva päraga kott, mis on tugirõngaste abil jagatud võrdse pikkusega jätkudeks.

Vörkmõrd

Kalamõrra asetus

Varasematel aegadel kasutati sellist püünist sageli järveluhtadel. Nüüd üha vähem, sest luhad on võssa kasvanud.

Õngitseja kelk

Õngitseja kelk on üks lihtsamaid abivahendeid kalapüügivarustuse viimiseks järvejäele ja tagasi. Tänapäeva õngitsejate kelgud kipuvad olema lihtsad, järeelvetavad. Aga Peipsil on tavapärase kelgu juurde kuulunud ka nelinurkne puri, mida sai erilise tugiseadise ja püstilöödud tuura abil muuta tuulevarjuks. Sileda jääga istus kalur kelgule ja tõukas tuuraga tagant. Pärituulega kasutati purje nii nagu purjekalgi.

Õngitseja kelk

Kuivatatud peipsi tindid

Tindikaha

Kasutatud kirjandus:

G. Ränk. Peipsi kalastusest. Tartu, 1934.

J. Haberman, T. Timm, A. Raukas. Peipsi. Tartu, 2008.

T. Saat. Peipsi vesikonna kalad ja kalandus. Tartu, 2010.

Peipsi Koostöö Keskus on mittetulundusühing, mille eesmärk on Peipsi järve piirkonna ja Euroopa Liidu piirialade tasakaalustatud arengu teadmispõhine toetamine. Organisatsioon on loodud aastal 1993. Meie kolm olulisemat tegevussuunda on:

- piiriülene- ja arengukoostöö
- keskkonnateadlikkuse suurendamine
- kogukonna areng

MTÜ Peipsi Koostöö Keskus

Puiestee 71a, Tartu 51009

tartu@ctc.ee

www.ctc.ee

Koostaja: Arne Ader

Tekst: Arne Ader, Meelis Tambets, Virve Tuubel

Toimetaja: Ann Marvet

Esikaane foto: Tiit Hunt

Fotod: Arne Ader, Peeter Unt (lk 8, 9, 13, 15 ülal),

Katrin Saart (lk 3 ülal), Margit Säre (lk 12 keskel)

Eesti Rahva Muuseumi arhiiv (mustvalged fotod)

Kalade joonised: Rein Kuresoo

Püügiriistade joonised: Eesti Rahva Muuseum

Projektijuht: Katrin Saart

Tänu: Johannes Zovo

Kujundaja: Epp Leesik

KESKKONNAINVESTEERINGUTE
KESKUS

Peipsi
Koostöö
Keskus

© Peipsi Koostöö Keskus 2003, 2011

Väljaannet toetab SA Keskkonnainvesteeringute Keskus

<http://www.ctc.ee/peipsi-piirkond/uuringud-trukised>